

Atlas van bezet Amsterdam

Beladen verleden in een herkenbaar decor

Honderden adressen en gebouwen verzamelde Bianca Stigter in een kolossaal boekwerk over Amsterdam tijdens de bezetting. Sommige bekend en met een dramatisch verleden, vele andere met nooit opgetekende geschiedenissen. Een mer à boire ofwel een onmogelijk onderzoeksproject, maar met al zijn tekortkomingen ook weer een fascinerende ontdekkingsreis.

Door Enno van der Eerden

Het is moeilijk voor te stellen, maar in 1940 telde de stad Amsterdam bijna evenveel inwoners als nu, circa 800.000. Het grote verschil is het oppervlak. De randen van de stad lagen destijds ruim binnen waar nu de ringweg loopt. De westelijke tuinsteden zoals Osdorp en Slotervaart en de Bijlmer aan de zuidoostzijde bestonden nog niet. Amsterdam heeft het geluk gehad dat het relatief

weinig oorlogsschade heeft opgelopen. De binnenstad en de wijken daaromheen hebben in al die jaren geen wezenlijke verandering ondergaan. Weliswaar was de stad in 1945 zwaar getekend door de bezetting vanwege achterstallig onderhoud, uitgestelde bouwprojecten, toenemend verval en verloederde straten. Met name de leeggeroofde panden in de Jodenbuurt bij het Water-

Bron: Stadsarchief Amsterdam

Wehrmachtshoofdkwartier, Dam 9, 1943.

looplein boden nog lang na de oorlog een desolate aanblik. Maar in de rest van de stad zijn tot op de dag van vandaag de grachten, gevels, huizenrijen, monumentale panden, stratenplan, kortom het decor zoals te zien op oude foto's, onmiddellijk herkenbaar.

Het is dit besef dat op zeker moment doordrong tot Bianca Stigter (55), geboren en getogen in Amsterdam, en werkzaam als journaliste bij NRC Handelsblad. Het resulteerde in 2005 in haar boek *De bezette stad*, een 270 pagina's tellende paperbackuitgave, die met het recent verschenen *Atlas van een bezette stad – Amsterdam 1940-1945* is uitgedijd tot een 560 pagina's omvattend boekwerk van (oneerbiedig gezegd) stoeptegelformaat. De opzet is vergelijkbaar. Een historisch overzicht

Bron: Stadsarchief Amsterdam

Gaarkeuken op de Haarlemmerweg 297, 1943.

van vijf jaren bezetting, gevolgd door hoofdstukindelingen per wijk. Voorzien van overvloedig illustratiemateriaal, plattegronden en een inventarisatie van vele honderden straten, pleinen, adressen en gebouwen. Sommige met een bekend of beladen verleden, andere – en dat zijn er vele – met minder bekende geschiedenissen die nooit opgetekend zijn of in de vergetelheid zijn weggezaakt. Van verzetshuizen en onderduikadressen tot uitgaansgelegenheden en panden waar nationaalsozialistische instanties waren gevestigd.

Vanzelfsprekend komen we de overbekende en vaak beruchte locaties tegen die in de geschiedschrijving uitputtend zijn beschreven. Het SD-hoofdkwartier in de Euterpestraat, die onmiddellijk na de oorlog herdoopt werd tot de Ger-

rit van der Veenstraat. De Grote Club op de Dam van waaruit Duitse militairen op 7 mei '45 het vuur openden op feestvierende Amsterdammers of het hoofdkantoor van de Nederlandsche Bank waar ooit de roemruchte bankfraude van de gebroeders Van Hall van start ging, hoewel misschien niet iedereen meer weet dat de bank toentertijd gevestigd was aan de Oude Turfmarkt 127, grenzend aan het Rokin.

Ruim aandacht is er uiteraard voor het lot van de Joodse gemeenschap en de plaatsen waar het drama zich voltrok. Het Achterhuis aan de Prinsengracht, dat eind jaren '50 ternauwernood ontsnapte aan de slopershamer. De Hollandsche Schouwburg aan de Plantage Middenlaan, vlakbij de afgegrensde Jodenbuurt, het hoofdkantoor van de Joodse Raad op Nieuwe Keizersgracht 58 en het terrein aan de Polderweg waar opgepakte Joden werden bijegebracht in afwachting van de treinen die vanaf het Muiderpoortstation naar Westerbork vertrokken. Maar ook, minder bekend, het kleine nu verdwenen Tip Top theater in de Jodenbreestraat 25 dat na sluiting nog een tijdlang fungeerde als schuilplaats en via een open achterdeurtje eveneens als vluchtroute.

En dan zijn er al die etagewoningen in de toen nog maar net opgeleverde Rivierenbuurt waar vele Joodse gezinnen en vluchtelingen in de vooroorlogse jaren hun intrek hadden genomen. Anoniem geworden adressen in onveranderde straten, maar waarachter dankzij Stigers speurwerk ineens dramatische geschiedenissen blijken schuil te gaan. Verderop in de stad, op de Kloveniersburgwal 49, zat Marga Minco een tijdlang ondergedoken. In een bovenwoning op Overtoom 194 1-hoog zat de ondernemer en latere Ajax-voorzitter Jaap van Praag tijdens een Duitse inval verscholen in een kast die door zijn onderduikverlener nog net voor ze werden meegenomen ongemerkt van het slot gedraaid kon worden.

Bron: Stadsarchief Amsterdam

Ophalen van gedropt voedsel op het Stadionplein, 4 mei.

Atlas van een bezette stad bevat een overstelende hoeveelheid van dergelijke 'kleine' geschiedenissen en wetenswaardigheden. Het befaamde hotel Krasnapolsky op de Dam bijvoorbeeld was gedeeltelijk ingericht als Wehrmachtheim, een luxueuze, drukbezochte ontspanningsgelegenheid voor Duitse militairen. Op de Stadhouderskade 144 II woonde de gewetenloze crimineel en verraader Dries Riphagen. Op de Oudeschans 20 II hield het echtpaar Granaat zich bezig met het vervalsen van persoonsbewijzen voor de verzetsgroep Gerretsen. In de Spuistraat 28 zat een studio van illustrator Marten Toonder, waar illegale organisaties aanklopten als ze op zoek waren naar een drukker. Zoals Vrij Nederland waarvan de medewerkers regelmatig vergaderden in de Bloemstraat 191 in de Jordaan. Daar stond de Eben Haëzerschool, waar Henk van Randwijk, een van de leiders van de krant, jarenlang directeur was geweest.

Naast de binnenstad is vooral het chique deel van Amsterdam-Zuid ruim vertegenwoordigd. Duitse instanties en hoge functionarissen betrokken de villa's en herenhuizen achter het Concertgebouw

Anonieme adressen in onveranderde straten waarachter dankzij Stigters speurwerk dramatische geschiedenissen blijken schuil te gaan

foto van Duitse militairen – coll. Bianca Stigter

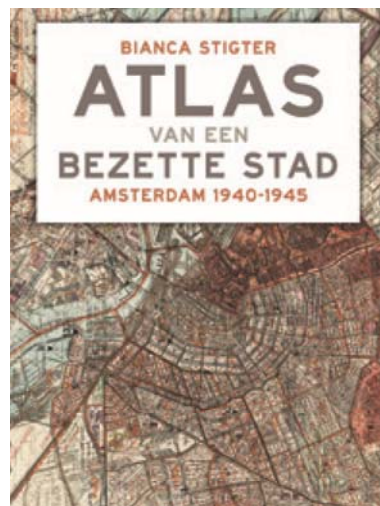
Flak wordt uitgeladen in het Oostelijk Havengebied.

en rond de Apollolaan. In dit deel van de stad, in de Rubensstraat, bevond zich op nummer 26 II het pand waar op 30 juni 1944 de Duits-Joodse verzetsman Gerhard Badrian gedood werd, nadat hij door V-Frau Betje Wery in de val was gelokt. Stadionkade 105 was vanaf augustus '43 een onderduikadres voor vervolgte Jehova's. En het pand Prins Hendriklaan 35 was gevorderd door de Kriegsmarine waarna het in '45 een bestemming kreeg als opvanghuis voor Joodse weesmeisjes.

Veel meer van dit soort petite histoire is te vinden in de hoofdstukken over de verder van het centrum verwijderde stadsdelen. Een voormalig schoolgebouw aan de Iepenweg 13 in Oost deed dienst als keuringsinstituut voor Nederlanders die hun heil zochten bij de Waffen-SS, het Vrijwilligers Legioen Nederland of de Landwacht. In het hoofdstuk over Amsterdam-Noord lezen we over de continue dreigende geallieerde luchtaanvallen op de werven en fabrieken aan het IJ. Op 17 juli '43 was de Fokkerfabriek het doelwit, maar de bommen vielen verkeerd met vele burgerslachtoffers tot gevolg.

In de Witte de Withstraat 80 in West dreef Trouwmedewerker Jacob Miedema een drogisterij die fungeerde als opslagplaats voor levensmiddelen van het Nationaal Steunfonds, totdat op 10 januari '45 bij een Sipo-SD-inval ook wapens werden aangetroffen. De eerste centrale keuken in de stad werd geopend op 6 januari 1941. Op de Haarlemmerweg 297 konden per dag 18.000 porties, meestal stampot, worden bereid. Op de Jan van Galenstraat 14 was het hoofdkantoor van de centrale voedselvoorziening gehuisvest. Daar was Pam Pooters, een van de leiders van verzetsgroep CS6, werkzaam als chef van de expeditie. Auto's van de voedseldienst werden gebruikt om onderduikers buiten de stad in veiligheid te brengen. Even verderop, op het uitgestrekte terrein van de centrale markthallen bevond zich een uitkijkpost van de Luchtbeschermingsdienst. Tussen 10 en 15 mei 1940 werden hier honderden NSB'ers en Rijksduitsers, onder wie gevluchte Joden, opgesloten.

Het zijn slechts willekeurige voorbeelden. Zonder problemen had dit artikel tientallen andere adressen en gebeurtenissen kunnen bevatten. Bianca Stigter heeft er ettelijke honderden verzameld in haar boek en dan nog is het maar een selectie. Een mer à boire, een onmogelijk onderzoeksproject. Per definitie onvolledig, want onuitputtelijk, oneindig en dus eigenlijk onuitvoerbaar. Wat niet wegneemt dat het een prachtig en mooi vormgegeven boekwerk is geworden en met al zijn tekortkomingen ook weer een fascinerende ontdekkingsreis. Wie het ter hand neemt zal er eindeloos in blijven bladeren en uiteindelijk in verdwalen.

Bianca Stigter
Atlas van een bezette stad
Amsterdam 1940-1945
Atlas Contact, 560 blz.
€ 59,99